

ЧОМУ НЕДОСТАТНЬО ЕФЕКТИВНА НАША ДЕРЖАВНА ВЛАДА?

Олександр ШМОРГУН

Олександр ШМОРГУН - доцент кафедри філософії АН України, кандидат філософських наук, докторант Інституту філософії АН України. Нар. 1954 р. Закінчив філософський факультет Київського державного університету. Автор індивідуальної монографії "Методологічна функція теорії суспільно-економічної формації" та багатьох наукових праць в галузі культурно-історичного процесу, типології і періодизації цивілізації.

Одна з трагедій сьогодення полягає в тому, що наша свідомість все ще продовжує перебувати серед міфів, викривленого сприйняття дійсності. Причому, на жаль, це стосується не тільки стану так званої буденої свідомості, але й світогляду багатьох наукових працівників, державних і політичних діячів, які й досі не позбулись ілюзій. Одні поняття-міфи, як то "комунізм", "нова історична спільність", "справжнє народовладдя", "суспільна власність" змінились на інші - "ринок", "приватна власність", "демократія". Хочу, щоб мене зрозуміли правильно, я зовсім не проти ринку. Боронь Боже! Але сучасна економіка - то не тільки ринкові відносини, це складна цілісна система, в якій поєднуються вільне ціноутворення і державне регулювання, а ефективне функціонування влади не менш важливе, ніж безпосередня організація виробництва. Тому коли від беззастережного заклик до світлого комуністичного майбутнього починають так же категорично закликати до повернення у "світле" минуле епохи первісного накопичення капіталу, підкреслюючи повну недоречність "втручання" держави в економічні процеси, то можна дуже легко втратити сучасне почуття реальності. Не випадково Гегель підкреслював, що чим більше ми зосереджуємо увагу на абсолютній протилежності понять, тим більше вони стають абст-

рактно тотожними, наближаються одне до одного в хибності відображення дійсності.

Пригадаймо, ще півроку тому багатьом з нас здавалось, що варто лише вибрати парламент і президента дійсно всенародно і дійсно на альтернативних засадах, шляхом таємного голосування або провести всенародний референдум, сформувати багатопартійність і опозицію, нарешті, розділити владу на законотворчу, виконавчу і судову, і ми насправді отримаємо принципово нову форму влади, як казали раніше, нову форму суспільного ладу, що відповідає назві демократії і правової держави.

Однак уже з перших кроків нашого державобудівництва ми зіткнулися з незрозумілими речами. Наприклад, президент підкреслює своє небажання вдаватися до тоталітарних заходів у керівництві, весь час посилається на парламент, як основну структуру народовладдя, насправді може навіть не усвідомлено уникати повноти відповідальності за прийняття важливих владних рішень. Окрім того, виявляється, що послаблення президентської влади, особливо в кризові періоди, інколи веде до певного узурпування виконавчою владою в особі Кабінету міністрів повноважень того ж парламенту. Сам парламент в таких ситуаціях проводить відчайдушну законотворчу діяльність, яка виявляється неефективною, бо прийняті закони просто ніхто не виконує. Спро-

би ж розвивати самоврядування на місцях призводять до панування вузькогрупових амбіцій, намагань реалізації приватних економічних інтересів певних соціальних прошарків за рахунок всього суспільства (особливо це небезпечно, коли представників окремих територій підтримують іззовні інші держави, які теж намагаються реалізувати свої економічні інтереси). Багатопартійність, яка в ідеалі повинна була б виявити найвпливовіші соціальні сили, що на даний момент в найбільшій мірі дійсно втілюють інтереси всього народу, нерідко обертається гризнею невеликих угруповань, кожне з яких прагне перетягнути на свій бік інертну, до всього байдужу масу людей, які безмежно стомились від матеріального зuboжіння і політичної нестабільності. Отже, старанне копіювання моделей поділу влади без наявності належного ґрунту для них зовсім не гарантує створення ефективної державної влади, а не чисто бутафорських державних структур (чому приклад спроби формування демократичної держави в колишньому СРСР).

Причому не слід вважати, що з нами відбувається щось принципово нове, незнане в світі, безпрецедентне. Почитайте історію держави і права і особливо історію Латинської Америки ХІХ-ХХ сторіч, і ви будете вражені безліччю аналогій. Але де дослідження фахівців, які б проаналізували цю історію і зробили належні висновки? В галузях юридичної науки і політології все ще панує дилетантизм, який стає тим небезпечнішим, чим сильніше поглиблюється соціально-економічна і політична криза.

Спробую викласти в стислій формі деякі питання своєрід-

ної філософії влади по аналогії з гегелівською філософією історії, релігії та права, проаналізувати загальносистемні особливості функціонування владних структур (особливо в перехідних, кризових станах суспільства).

Перш за все трохи історії. Що вражає під час розгляду політологічних уявлень видатних мислителів давнини, це те, що жоден з них не оцінює демократію як беззастережно прогресивну форму державного правління, так би мовити оптимальну модель суспільства. Платон, Арістотель, Полібій, Плутарх і багато інших філософів розглядають демократію як форму влади пануючої більшості лише нарівні з аристократією, олігархією - владою небагатьох, а також царством - необмеженою владою однієї особи. Вони підкреслюють, що бувають ситуації, коли демократія, як форма державного правління дуже неефективна, це особливо стосується періодів, коли треба знаходити нестандартні виходи з кризових становищ, виходи, у більшості випадків не зрозумілі зайнятим буденними справами і потребами широким верствам, які ні за яку ціну не хочуть поступатися тим, чим уже володіють, не усвідомлюючи небезпеки втратити все. Тут, на думку мислителів античності, повинен спрацювати авторитет не просто меншості народу, а наймудрішої меншості - філософів, старійшин. До того ж майже всі дослідники філософії держави і права звертають увагу на те, що орієнтація лише на бажання більшості, ігнорування думки тих, хто залишається в меншості в ході процедури голосування, часто-густо призводить до непередбачуваних наслідків. Адже маса, формальна більшість населення,

це не завжди народ, вона легко перетворюється у натовп, коли не зорієнтована на повагу до неформальної меншості, мозку нації, як ми сьогодні б сказали, - творчої інтелігенції. В такому разі натовп легко очолює демагог, і демократія перетворюється на "охлократію" - владу натовпу, або тиранію, чи "хейрократію" - владу сили, безпосереднього примусу. Отже, висновки: абсолютна демократія як форма правління пануючої більшості взагалі не може бути оптимальною формою державного устрою. Навіть переважання компоненту демократичного устрою в структурі влади ефективно зовсім не завжди, а лише у певних станах суспільства. Причому питання про вироблення найбільш ефективних форм влади залежно від конкретно-історичної ситуації зовсім не вирішено, як декому здається, на сьогоднішній день, створенням моделі розподілу влад. Так, наприклад, відомий американський дослідник різноманітних форм демократії Роберт А. Даль в праці "Введение в экономическую демократию" (М., 1991) зазначає: "...тільки виходячи з бажаності демократичного процесу, ми повинні були б прийти до висновку, що рішення, прийняті демократичним шляхом, ніколи не можуть бути несправедливими. Проте такий висновок насправді не припустимий. Звичайно, додержання справедливої процедури дуже важливе. Часто це взагалі єдина форма, котра може з впевненістю забезпечити справедливість. І все ж таки ми повинні в кожному окремому випадку цікавитись, чи справедливий сам по собі результат бажаної процедури" (с.22-23). До того ж виявляється, що "сутнісні риси демократичної культури, такі, як "демократична осо-

ба”, залишаються невизначеними і гостро дискутуються, і все ж дослідники, що намагаються насकोком здолати питання про те, “чому демократичні установи існують в країні “Х”, а не в країні “У”?”, рано чи пізно приходять до погоди з Токвілем в тому, що ані процвітання, ні добра конституційна система не забезпечує демократію серед народу, котрий в сутнісних моментах не схильний до неї, котрому не вистачає поглядів, що розповсюджуються і живляться більш широкою культурою, світоглядом, звичкою, звичаями і ментальністю.” (с.24). Таким чином, необхідне врахування особливостей культури певної нації і її впливу на державобудування. Тим більше, що “чистої” античної демократії, як декому ввижається, ніколи не існувало в дійсності. Адже там право голосу було надане лише вільним членам полісу, його були позбавлені не тільки раби, а й так звані чужинці. На наслідки виборів дуже сильно впливали представники наймогутніших родів. Нарешті не забуваймо, що міста-поліси були невеликі за чисельністю, кожен громадянин знаходився у всіх на виду, кожний міг реально залучатися до державного управління, що неможливо в сучасних великих державних утвореннях. Тому про пряме перенесення демократичної форми правління на наш час не може бути й мови.

Підкреслюю: демократія як форма правління і демократія як справжнє народовладдя, тобто ефективно діюча на користь народу державна влада, - не зовсім одне і те ж. Якщо вже казати про оптимальну форму правління, то Арістотель небезпідставно називав її змішаним царством, в якому б переваги влади небагатьох і

авторитету одного якимсь чином поєднувались з залученням до участі у прийнятті владних рішень багатьма. Це було не що інше, як зародок ідеї про поділ влади. Але загалом це була ідеальна модель. На практиці ж сам Арістотель вважав, що необхідна перевага демократичного елемента в структурі влади, а його великий попередник Платон - елементу аристократичного. Цікаво, що уже в сиву давнину сформувались дві моделі оптимального суспільного устрою: спартанська і афінська. Підкреслюю, мова йде саме про певні “ідеальні типи” (за М.Вебером), а не реальні історичні суспільства (хоча деякі підстави для створення цих ідеалів суспільства на основі державних устроїв у Спарті і Афінах, звичайно, були).

В спартанському типі підкреслюється роль традиції у суспільному житті, значення так званого “природного права”, неписаного закону, моральних імперативів, що регулюють суспільні відносини. Наголошується на позитивному значенні свідомого нехтування інтересами особи в ім'я цілого, колективу. Декларується необхідність збереження невеликої різниці в рівні матеріального добробуту як важливого інтегруючого фактору, що не дає послабшати згуртованості народу навколо державних інтересів. Нарешті робиться наголос на ефективності авторитарної влади, її здатності швидко і без зволікань вирішувати складні проблеми, що постають. Не випадково різні форми зрівняльного комунізму інколи називають спартанськими.

В афінській моделі перш за все підноситься окрема особа в якості приватного власника і політично активного громадянина. Оспівується демократи-

чна процедура прийняття владних рішень, через вияв шляхом голосування поглядів більшості, надається цілковита перевага суто правовій юридичній регламентації суспільних відносин перед моральною. Причому вся історія суспільної думки насправді поділяється не стільки на “лінію” матеріалізму і ідеалізму, скільки на прихильників природного права, спартанської моделі в організації суспільного буття (Руссо, Фейербах, Гегель, Маркс) і тих, що схилились до афінської орієнтації на формально юридичні засади влади (Гоббс, Локк, Монтеск'є, А.Сміт).

Протистояння “моралістів” і “законників” відбувається і в східних цивілізаціях. Досить згадати конфуціанців, які багато в чому спирались на моральні традиції, моральні норми і легістів, які закликали перш за все до свідомого державотворення на основі писаних законів. Цікаво, що в моменти розквіту цивілізацій минулого спостерігається вищий гармонійний синтез, поєднання спартанського і афінського суспільних ідеалів у світоглядних орієнтаціях (наприклад, в середньовічному Китаї конфуціанство і легізм фактично синтезуються в межах неоконфуціанства).

Можна простежити особливості ще більш довгочасових, могутніших ритмів розвитку духовної культури: в цілому західна державотворча традиція орієнтована на політико-юридичний, плюралістичний варіант суспільного управління, схильна до так би мовити моїстичного, протиставлення формально-юридичного закону і етико-релігійної регламентації. Але це зовсім не означає, як багато хто зараз вважає, що східна суспільна думка просто не “доросла” до адек-

ватного розуміння засад правової держави і до філософського світосприйняття взагалі, так і залишившись в межах моральної і релігійної форм свідомості.

Так, Е.Соловйов вважає, що "дефіциту правосвідомості у національній свідомості відповідав дефіцит праворозуміння у вітчизняній філософії, тісно пов'язаний з її етикоцентризмом і проповіддю абсолютного морального підходу до життя" ("Прошлое толкует нас", М., 1991, с.231). Не можна не погодитись, що автор багато в чому має рацію. Але все ж він не до кінця справедливий до свого однофамільця В.Соловйова, який разом з Достоевським, мабуть, був наймогутнішою постаттю в російській філософії. Е.Соловйов вважає, що типовою з точки зору утвердження правового нігілізму є праця В.Соловйова "Оправдание добра", де право визначається як інстанція примусового втілення мінімального добра. "В Західній Європі, - пише Е.Соловйов, - таке тлумачення права було розповсюджене в XVI-XVII віках, особливо в протестанських юридичних трактатах" (с.231). Проте насправді В.Соловйов спирався на традицію моральної філософії, яка прийшла в Росію від Сковороди, Костомарова, своєрідної "філософії серця" Юркевича, якого В.Соловйов вважав своїм учителем. Причому антиправова, в розумінні "формально-юридична", орієнтація філософії цих мислителів зовсім не зводилась до правового нігілізму протестанських трактатів. Ні, тут все набагато складніше! Формально-юридичне і морально-громадянське право знаходяться в дуже складному співвідношенні. Якщо в суспільстві не відбулись принципові перетворення на рівні

загалом духовності цивілізованості і культурності, то ніякі бюрократичні маніпуляції з владними структурами не призведуть до виникнення справжньої демократії. Це стосується і намагань сконцентрувати владу в руках однієї особи шляхом зайняття всіх можливих і неможливих провідних посад, про що, до речі, свідчить досвід політичної діяльності Брежнєва і Горбачова. Історія вчить, що політичні діячі (незалежно від прогресивності чи реакційності їхніх поглядів), яким притаманні властивості неформальних лідерів національного масштабу, мало турбуються про те, яку конкретну посаду вони займають, бо відчують силу свого впливу на масову свідомість, підтримку народу, яку не завоювати ніякими регладіями.

Близкучу характеристику залежності юридичної мотивації в політиці і суспільному житті від моральної свідомості, що в стислій формі формулює особливості східної традиції розуміння механізму організації суспільних відносин, дає С.Франк, один з видатних філософів, що були вислані більшовицьким урядом у вигнання: "Право і закон - не одне і те ж; не можна погодитись з точкою зору абсолютистів, згідно з якою все право є продукт державної влади, витікає з неї або, в усякому разі, запозичує свою юридичну силу з її санкцій. Навпаки, можна сказати, що найбільш міцна і відносно не суттєва частина права закріплена в законі і визначена державною владою. Сутність і основу права утворюють норми стосунків між людьми, що спираються на реальну правосвідомість, і обов'язкові незалежно від того, винесені вони в зібрання за-

конів чи ні (Франк С.Л. Сочинения, М., 1990, с.569).

Взагалі, різниця в орієнтації на традицію, прецедент, природне право і право формальне збереглась і в межах західної цивілізації. Особливо чітко вона простежується в англійській системі права, заснованій на прецеденті і французькій, яка побудована на праві, юридичній регламентації життя ("Кодекс Наполеона"). В структурі сучасної судової влади надбанням формально-юридичної традиції є концепція рівності і змагальності сторін в процесі розгляду судової справи, а здобутком традиційного некодифікованого права - суд присяжних, які виносять вирок про провину людини, перш за все орієнтуючись не на формальне право, а своє відчуття, емоції, що спираються на уявлення про справедливість, виходячи з моральної свідомості. Тільки таким чином забезпечується не формальна а, якщо хочете, діалектична цілісність бачення ситуації.

По-друге, і це головне, за-раз, коли розбудова української держави тільки починається, ми повинні враховувати світовий досвід, взяти все краще, що існує в різних моделях влади, з урахуванням традицій нашого народу, особливостей його менталітету.

В надзвичайно цікавому дослідженні Д.Грейсона молодшого і К.О'Делла "Американський менеджмент на порозі ХХІ століття" (М., 1991) автори розмірковують над причинами стрімкого динамічного розвитку Японії і уповільнення темпів зростання продуктивності праці в США. Вони підкреслюють, що японську суспільну модель зараз називають "конфуціанським капіталізмом", а причину бурхливого розвитку Японії вбача-

ють, зокрема, в тому, що японці "розвивали традиційні погляди на пріоритет особистих стосунків і взаємних зобов'язань над правами" (с.312). Автори підкреслюють докорінну відмінність між американською системою влади, побудованою на тотальному пріоритеті формального права, і японською. "Різниця полягає в тому, що у вирішенні суперечок і захисті своїх прав японці набагато менше покладаються на юридичну систему. Велике значення мають особисті стосунки і взаємні зобов'язання. Багато японців народжується і вмирає, ніколи в житті не звернувшись до юриста. Американці говорять про "права", японці ж віддають перевагу розмові в термінах "зобов'язку" (с.286). Але ж саме до такої організації влади слідом за Сковородою закликали В.Соловйов і Достоевський, Франк, Винниченко (з його ідеями "конкордизму" і "колекторатії").

Взагалі постає надзвичайно важливе питання, наскільки ідеальна і перспективна на майбутнє традиційна система поділу влад? Чи повинна вона слугувати абсолютним взірцем в розбудові нашої держави? Хочу підкреслити, що в західній літературі, присвяченій цьому питанню, зовсім немає повної одностайності. Автори зазначають, що головна тенденція сьогоденного державобудування - це передача владних повноважень на нижчі щаблі соціальної ієрархії, так би мовити, соціалізація влади, за рахунок підсилення інформованості, соціальної активності, залучення до інтересів держави кожного громадянина. Важливі владні рішення повинні прийматись не на основі конкурентної боротьби, а максимального пошуку консенсусу, через величезну робо-

ту по роз'ясненню стратегічних інтересів нації, узгодження дій всіх соціальних сил. З іншого боку, жорстока боротьба за владу в ході виборів може призводити до зайвого популізму і зовсім не гарантує, що буде обрано найдостойнішого претендента. Кінець кінцем перемогу отримає той, хто завдяки своїй фінансовій могутності заволодіє засобами масової інформації, адже обирають лише тих, кого знають. Перевага юридичного, процедурного аспекту в структурі влади орієнтована на пасивність рядових виборців, необов'язковість їх особистої участі в розбудові держави, якою в основному повинен займатись обраний на демократичній основі державний апарат. Щоб не бути голослівним, пошлюся на думки нашого знаменитого співвітчизника Богдана Гаврилишина, який в своїй відомій праці "Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. Доповідь римському клубові" (К., 1990) підкреслює позитивні сторони японської моделі консенсусної влади, що спирається на моральні підвалини, і критикує тип влади, побудований виключно на протизазі, протистоянні різних владних структур. Така система "перетворюється на політичну біржу, де влада може перейти до тих, хто пропонує найвищу ціну. ...Дії мотивуються більше бажанням виграти наступні вибори, ніж максимальним суспільним благом. Скорочується відтинок часу на прийняття політичних рішень. Недооцінюються наслідки на далеку перспективу, меншого застосування знаходять раціональні заходи, і в результаті основні проблеми можуть залишатися нерозв'язаними" (с.127).

Взагалі ж, на мою думку, лише конструктивне поєднан-

ня двох правових моделей суспільного буття з урахуванням багатьох чинників, в тому числі стану, в якому на даний момент перебуває суспільство, забезпечить ефективність влади в нашій державі.

Виникає питання, чим обумовлене таке стійке відтворення в суспільствознавстві двох моделей державного правління? Справа в тому, що ефективність влади залежить від врахування закономірностей функціонування суспільних систем, незалежно від їх конкретно-історичних форм. Таким дослідженням спільних закономірностей поведінки соціальних, біологічних, механічних систем в межах загальної теорії систем займається особлива наука - синергетика. В синергетичному аспекті соціальна система може перебувати в двох основних станах: перехідному і сталому. В першому випадку традиційні зв'язки, що утворюють структуру суспільства, послаблені, старі механізми впливу на різні підсистеми малоефективні. Система знаходиться в стані несталої рівноваги, її адаптивні властивості різко знижені, відбувається пошук кардинально нових, нетрадиційних форм перебудови системи для виходу її з кризи. В такому стані соціокультурного пошуку принципово нових форм самоорганізації, на відміну від стану цивілізаційної рівноваженості, перебуває зараз наша країна, і саме в такій ситуації з об'єктивною необхідністю послаблюється ефективність парламентських форм влади, і, відповідно, повинна зростати роль позитивного авторитаризму. Сильна президентська влада в даному випадку є найбільш демократичною, тобто реально відповідає інтересам більшості народу. Переконливим ствердженням істинності

цього положення був, на мою думку, так званий "рузвельтський курс", коли в часи великої депресії 29-33 років надзвичайно посилювався авторитарний компонент навіть в одній з найдемократичніших владних систем світу. Очевидно, зовсім не випадково у Франції, в якій перехід від феодалізму до нового суспільного ладу проходив через важкі соціально-економічні і політичні кризи, затвердилась і надзвичайно ефективно функціонувала після другої світової війни фактично авторитарна форма президентської республіки, а в Англії і Північній Америці, де цей перехід відбувався більш еволюційно, без різких змін, традиційно вкорінилися засади парламентської республіки. Не випадково і те, що в Швейцарії, де стабільність соціально-економічної ситуації зберігається вже декілька сторіч, в найбільшій мірі президентські функції фактично зведені до функцій голови кабінету виконавчої влади. Причому, підкреслюю, в данному випадку мова йде про загальносоціологічні закономірності, що проявляються на всіх щаблях історії. Адже ще за часів так званої родової демократії військові полководці-царі на час воєн отримували від старійшин всю повноту влади. На це треба зважити тим, хто покладає занадто великі сподівання на ефективність нового "нефкомуністичного" парламенту.

Дійсно, економічна і політична нестабільність породжує соціальне напруження: зростає злочинність (причому, чим слабша влада, тим більше питома вага корупції і злочинності організованої), загострюється національне питання, відбуваються значні соціальні заворушення на економічному ґрунті. Окрім того, в

перехідних станах управлінських рішень повинні бути дуже оперативними, оскільки ситуація змінюється дуже швидко і відсутність вчасного реагування на її зміни, що не дуже небезпечно на безкризовому етапі, може призвести до катастрофічних наслідків, коли стан соціальної системи нестабільний. Нарешті в завдання президентської влади входить забезпечення послідовності курсу реформ, протистояння всім спробам реалізації різними соціальними угрупованнями своїх корпоративних інтересів, що ідуть не на користь масштабним реформам.

Що стосується парламенту, то по мірі поглиблення кризи його законотворча діяльність стає все менш конструктивною. Адже в своїх рішеннях депутати переважно орієнтовані на інтереси "своїх" виборців, причому, як правило, інтереси сьогоденні, а не стратегічні (в ситуації поглиблення кризи кожний починає "тягнути ковдру на себе"). Наростання поляризації інтересів представників різних регіонів робить все важчим досягнення консенсусу у прийнятті конструктивних владних рішень. Навіть якщо такі рішення все ж таки приймаються, вони, як правило, виходять занадто упередженими, розмитими, за принципом "ні вашим, ні нашим", що зв'язує руки владним структурам в проведенні цілеспрямованих комплексних заходів по виходу із кризи. Нарешті час узгодження рішень і надання їм статусу законів настільки довгий, що ситуація часто-густо встигає кардинально змінитись, а надмірна популістська орієнтація цих законів робить неможливим їх виконання в нинішніх умовах.

Отже, парламентська влада найбільш ефективна в станах

сталій рівновазі, коли немає потреби в масштабних структурних змінах і боротьба загалом точиться навколо незначних корегувань виробленої стратегії. Довгий час на протязі ХХ сторіччя саме така ситуація цивілізаційної рівноваженості спостерігалась в США, де кожний новий президент проголошував промови під загальним гаслом "не нашкодити", тобто зберегти чудово налагоджений механізм і відпрацьовані методи керування суспільним життям. Напроти, в гостро кризових ситуаціях тільки президентська влада може забезпечити реалізацію інтересів нації як цілого, яка не зводиться до сукупності складових.

Ще один важливий момент: президентська влада пов'язана не тільки з раціональною, а й емоційно-образною мотивацією поведінки людей. Без віри в успіх справи, творчого натхнення, консолідації всіх сил навколо антикризової програми конструктивні соціально-економічні перетворення неможливі. Тому окрім високих професійних здібностей президент повинен мати, як казав видатний німецький соціолог Макс Вебер, риси "харизматичного" лідера, тобто імідж вольової цілеспрямованої людини, якщо хочете, рятівника батьківщини, якому б повірив народ, немовби біблійному Мойсею, що вивів євреїв з пустелі. Крім того, наукова програма виходу із кризи повинна мати високий ступінь упередження, тобто зорієнтована на досить велику перспективу і тому вона мало зрозуміла нефахівцю. В цій ситуації проста людина знов таки вимушена поклатися на авторитет того, кому довіряє, хто їй емоційно імponує, уособлює політику реформ, не розчинюючись в безликій масі пред-

ставників влади. До речі, існування королев, королів, імператорів в країнах Західної Європи, Японії, де формально відсутня президентська форма влади, далеко не випадкове. Це зовсім не атавізм феодалізму, як нас вчили багато років. Постає король компенсує брак харізми в людини, що займає пост прем'єр-міністра. Монарх - символ згуртованості нації, збереження традицій. Як показує досвід, і в наш час він може дуже ефективно впливати на суспільне життя. Такою ж формою по суті символічної, або міфологічної, в позитивному розумінні цього слова, є президентська влада, як особлива форма в структурі поділу влад, яка не зводиться тільки до влади виконавчої.

На деякі з цих аспектів звертали увагу ще три роки тому відомі політологи А. Мігранян і І. Клямкін під час дискусії під гаслом "Чи потрібна нам залізна рука?", що точилася на сторінках "Огонька", "Літературної газети". Тоді за заклики до створення сильної президентської влади їх звинуватили в спробах повернути часи тоталітаризму.

Але ж справа в тому, що в той час точились дискусії про те, чи надавати президентські повноваження Горбачову, і в запалі полеміки багато хто просто не помітив, що Мігранян і Клямкін ставили питання не в конкретно-прагматичному, а в концептуальному плані: мова, як і в моїй статі, йшла не про конкретні постаті політичних лідерів, а про пошук ефективних форм влади в певних станах суспільства.

Трагізм ситуації полягає в тому, що нерозуміння законів функціонування суспільства у перехідних станах, зволікання із створенням діючого авторитаризму веде до ще більшої

некерованості ситуацією, збільшення небезпеки приходу до влади на тлі повної розрухи і хаосу саме жорстокого тоталітаризму. Причому цей прихід буде вже здійснюватися не за законами парламентаризму, а за "логікою" так званої "прямої демократії", яку в свій час так чудово опанували більшовики. Щоб не виникла ситуація, при якій за Леніним "верхи не можуть", "низи не хочуть", а соціально-економічна ситуація загострюється як ніколи, треба пам'ятати, що бувають об'єктивні ситуації, коли вищою формою дійсної демократії на певний час повинна стати президентська влада, для того, щоб не запанувала сумно відома формула: "вищою формою демократії є диктатура пануючого класу", а точніше групи екстремістів, яка захопила владу.

На етапі важких соціальних перебудов повинен зміститися акцент з законотворчої на виконавчу діяльність і у функціонуванні парламенту. Якщо представникам уряду в ідеалі належить займатися безпосередньою реалізацією положень програми, то за представниками парламенту залишається величезна роз'яснювальна і, якщо хочете, мобілізуюча робота на місцях, максимально можливе гасіння неминуче зростаючої соціальної напруги. А це робота поважче, ніж приймати на нескінченних засіданнях практично не діючі закони. За такої ситуації протистояння президентській владі за відомими формальними принципами поділу влад також мало конструктивне. Головне завдання парламенту на момент реалізації реформ полягає не стільки в опозиційній діяльності, скільки в сприянні координації роботи центральної і мі-

сцевої влад, координації діяльності вертикальних і горизонтальних владних структур. Тим більше, що президент як своєрідний гарант конструктивних змін і його "команда", яка в ідеалі повинна включати і незалежних експертів-професіоналів, теж знаходяться в певній опозиції, завжди більш-менш прагматично орієнтованій виконавчій владі.

До речі, в цьому плані рішення Єльцина очолити кабінет міністрів, до якого зараз закликають і Кравчука, свідчить про нерозуміння основного призначення президентської влади і реально веде до її послаблення в структурі розподілу влад, що зараз неприпустимо.

Звичайно, такий сценарій проведення реформ владними структурами стає можливим лише в разі недопущення зісковзування авторитарної влади в бік тоталітарної. Для цього необхідне обумовлення строку і повноважень президента в реалізації надзвичайних заходів, що контролюється парламентом і конституційним судом, і забезпечення права парламента в виключному випадку перебільшення президентом наданих повноважень скликати референдум і, навіть, при високому ступені одностайності, накладати вето на деякі президентські укази. Нарешті, спираючись на ідеї Ж.-Ж. Русо про народ як вищого суверена, в перших документах американської демократії, що тільки народжувалась, було зафіксоване право силою скинути обранця, який не витримав випробування владою і перетворився на тиранина.

Проте, ще раз підкреслюю, з точки зору концептуальних положень синергетики, загальної теорії систем в перехідних станах президентський елемент в структурах влади повинен обов'язково зростати.

До речі, це відчуває і Л.Кравчук, що вже вніс пропозиції про надання йому надзвичайних повноважень, і Б.Єльцин, який взагалі вимагає створення в Росії президентської республіки.

Але... І тут розпочинаються важливі численні "але". Для того, щоб ті чи інші форми президентського правління були по-справжньому ефективні, необхідно виконати ряд дуже важливих передумов. Головне, повинна бути затверджена парламентом, а може і прийнята на референдумі, антикризова програма. Народ повинен в цілому погодитись з її основними положеннями, погодитись іти на жертви заради зрозумілої хоча б у загальних рисах мети. Крім того, президент повинен бути не просто обраний демократичним шляхом, а реально мати риси того самого "харизматичного лідера". Якщо ж він їх не виявляє, то з цього впливає одно з двох, або політичний процес формування реальних політичних угруповань ще не набрав належної сили і в коротких міжпартійних баталіях не сформувались справжні політичні лідери не тільки за політичною кар'єрою, але й за покликанням, талантом, або ж ступінь деградації народу досяг такої позначки, що з його лав просто неможливо висунути обдарованих до великої політики людей. І тут уже не допоможеш ніякими демократичними процедурами виборів. Зрештою, будемо сподіватись на перший варіант.

Не будемо зараз з'ясовувати, наскільки особисті здібності тих же Кравчука і Єльцина відповідають необхідним вимогам. Зазначу лише, в них обох в цьому плані є дуже велика вада - партапаратне минуле. Отже, кожна спроба реалізувати необхідні владні повноваження сприйматиметься широкими колами громадськості і, звичайно, оцінювати-

меться опозицією, як спроба відновлення тоталітарних методів керівництва.

Головне ж полягає в тому, що зараз склалася ситуація, коли саме надання можливості кожній особі свідомо зробити вибір шляху, по якому має іти держава, і делегувати свої громадянські права уряду, було б вищим проявом справжньої демократії. Тому відсутність конструктивної антикризової, в першу чергу, економічної програми - це велика перешкода на шляху реформ. Причому в цьому напрямку, на жаль, не спостерігається позитивних зворушень. Знов все відбувається на рівні довільних імпровізацій і жорстоких експериментів з народом. Мені здається, що наші економісти і політичні діячі все ще не усвідомили, що не буває ринкової економіки, як і демократії, взагалі, а є національна ринкова економіка, з притаманними їй особливостями: існуючою інфраструктурою, національним менталітетом, традиціями народу. І коли проголошується принцип максимальної економічної свободи розвитку ринкових відносин без державного втручання і при цьому посиляються на сумно відомий досвід планового регулювання економіки в СРСР, то треба зазначити, що якраз адекватного регулювання, а тим більше реалізації якогось державного стратегічного курсу (крім гонки озброєнь), там ніколи не було, а була якраз кримінальна тіньова конкуренція відомств за свою частку багатства в національному бюджеті. А поки що за закликками до розвитку ринку, здається, ми до кінця не зрозуміли особливостей сучасної системи так званої "змішаної" економіки. Тому, наприклад, так небагато робиться для збереження існуючої соціальної інфраструктури, яка до речі, включає фундаментальну науку, духо-

вну культуру, втративши яку ми насправді ніколи не побудуємо економіки сучасного типу (але це вже тема окремої статті).

Нарешті, поки що в Україні майже нічого не зроблено для того, щоб народ повірив в конструктивність уже прийнятих законів по переходу на підвалини не просто ринку, а фактично нової соціально-економічної системи, по-справжньому зрозумів її перспективність. Що ж стосується Росії, то там, на мою думку, робиться все можливе, щоб приховати від народу мету і послідовність так званих антикризових заходів, які несуть абсолютно антинародний необільшовицький характер. Невже ми збираємось розбудовувати нашу державу тими ж засобами?!

На завершення хочу зазначити, що в цій статті я не ставив за мету формулювання якихось рецептів конкретних дій по розбудові нашої держави, яких вимагає поточний момент. Для цього необхідно було б загальносистемний рівень аналізу особливостей функціонування влади в перехідні періоди доповнити детальним соціологічним і політологічним аналізом конкретних політичних реалій: розкладу політичних сил, орієнтації масової свідомості. Хотілося б лише привернути увагу до потреби розуміння демократії не як абстрактного гасла, а конкретної проблеми, без вирішення якої неможливе створення ефективної влади. Ми не можемо повторити помилок, яких свого часу припустились члени Центральної Ради, які намагались реалізувати владні рішення через формально-демократичні процедури там, де ситуація вимагала конструктивних та рішучих дій, таких форм розподілу владних повноважень, які б дійсно відповідали інтересам переважної більшості народу.